

بسمه تعالی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
وزارت فرهنگ، هنر و ارتباطات

عنوان طرح پژوهشی

نقش و جایگاه مسجد در کاهش آسیب های فرهنگی - اجتماعی

«مطالعه موردی مساجد فعال شهر تهران»

۱. بیان مساله تحقیق

مساجد در طول تاریخ، افزون بر نیایشگاه، کانون فعالیت‌های فرهنگی - سیاسی مسلمانان محسوب شده و در طول تاریخ کارکردهای متنوعی را ارائه کرده اند؛ پیامبر اکرم(ص) از روزگاران نخست دعوت به دین اسلام به این پایگاه معنوی توجه ویژه ای داشتند؛ چه اینکه مسجد نقش مهمی در زمینه سیاسی و ترویج فرهنگ دینی داشته است؛ مسجد با ایجاد و پیوند میان مؤمن با نخبگان و صالحان جامعه، بستری مناسب برای پرورش فردی و اجتماعی انسان فراهم می‌کند. در مکتب تربیتی اسلام، انسان اجتماعی در بستری نهادی شکل گرفته و از این رهگذر، ارزشها و هنجارهای اجتماعی را درونی می‌کند.

مسجد هرچند یک واحد اجتماعی کوچک، اما نماد یک جامعه اسلامی و نمونه عینی حاکمیت ارزش‌های اسلامی قلمداد می‌شود لذا تحقق ارزش‌هایی از قبیل تقوا، علم، جهاد، برادری، مساوات و عدالت از مسیر مسجد در جامعه تبلور می‌یابد. حضرت ختمی مرتبت(ص)، با استفاده از این نهاد مقدس بعنوان مرکز تجمع مردم، فعالیت‌های متعدد اجتماعی را در مسجد به انجام رساندند؛ ایشان مستمراً از صحابه در مسجد دیدن می‌کردند، با آنها درباره مسائل گوناگون به گفتگو می‌پرداختند. بدینسان مسجد به عنوان یک مرکز اجتماعی از سه طریق، به مراجعان خود خدمت می‌کرد: خدمت اجتماعی، سیاسی و آموزشی - وسعت و شدت هر یک از این وظایف و نقش‌ها در نواحی مختلف، تفاوت پیدا می‌کرد و این اختلاف مربوط به مشخصات این نواحی بود. از دیرباز مسجد به دلیل در دسترس بودن، محل مناسبی برای برگزاری و انجام مراسم گوناگون اجتماعی و مذهبی مسلمانان بود چنانکه پیامبر(ص) به گروهی از سوادانی‌ها اجازه دادند که با سپر و نیزه نمایی در مسجد پیامبر اجرا کنند.^۱

مسجد در قرآن کریم ۲۸ بار به شکل جمع و مفرد بکار رفته است که از اهمیت مسجد سخن رفته است؛ از جمله: «إِنَّمَا يُعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ» (مساجد را فقط کسی آباد می‌کند که به خدا و روز قیامت ایمان آورد و نماز را برپا دارد و زکات بدهد و از کسی جز خدا نترسد - امید است آنها هدایت یابند) توبه/ ۱۸. از امام صادق(ع) از علت احترام مساجد پرسیدند، حضرت در پاسخ فرمودند: «زیرا مساجد خانه‌های خدا در زمین‌اند» (وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۹۷)

در رویکرد قرآنی مسجد علاوه بر تعمیق اعتقادات و گسترش مناسک دینی، در رشد و تعالی جامعه نیز جایگاه والایی دارد. چه اینکه هویت مسجد با انسجام اجتماعی پیوند خورده است؛ جهت واحد قبله برای عبادت مسلمانان و تمرکزش در مسجد(الاقصی و مسجد الحرام) فارغ از دلالت‌های معرفتی، دلالتی فرهنگی / اجتماعی نیز دارد «فَلَنُؤَلِّقَنَّكُم بِقَبْلَةٍ تَرْضَاهَا قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ»؛ اکنون تو را به سوی قبله‌ای که از آن خشنود باشی، باز می‌گردانیم، پس روی خود را به سوی مسجد الحرام کن، و هر جا باشید روی خود را به سوی آن بگردانید. (بقره/۱۴۴).

نگاهی به ماهیت و کارکرد مسجد نشان می‌دهد که هویت اصلی این نهاد مقدس فرهنگی - مذهبی با نظام ارزشها در نگاه توحیدی پیوند خورده است؛ به‌گونه‌ای که برگزاری مراسمات و مناسک دینی از نماز، دعا، قرائت قرآن، نیایش، اعتکاف، وعظ، سخنرانی و ... جزء کارکردهای اصلی آن محسوب می‌شود؛ بواقع مسجد بدون این کارکردها هویت اصلی خود را از دست خواهد داد لذا نباید کارکردهای مذکور را به سازمانها و نهادهای دیگر واگذار نمود. از این منظر مسجد بعنوان نهاد هویت ساز جامعه اسلامی، مظهر پیوند دنیا با دین - عبادت و سیاست و جلوگاه پیوند امام جامعه دینی و امت اسلامی است. از طرفی مسجد، علاوه بر اینکه خانه خدا و مردم، خلوت انس با خدا و جلوت حشر با مردم، کانون ذکر و معراج معنوی، عرصه علم و جهاد و تدبیر دنیوی است، مرکزی برای پیگیری و رسیدگی به

¹ Encyclopedia of Islam, V. 3, P. 317

مشکلات و مسایل اجتماعی و فرهنگی جامعه است. مسجد، علاوه بر کارکرد اصلی خود که طبق نصوص دینی، عبادتگاه مسلمانان بوده، کارکردهای دیگری از جمله ایجاد همبستگی و خدمات اجتماعی، تاثیر بر خرده نظام فرهنگی جامعه، تولید و استمرار بخشیدن فرهنگ برآمده از منابع دینی می‌تواند داشته باشد.

بنابراین مسجد تراز اسلامی باید دو رویکرد مهم را دنبال کند؛ اول آموزش‌های دینی و مذهبی، دوم خدمتگزاری به عموم مردم و کمک به رفع مشکلات آنها، در سنت نبوی(ص) وارد شده است که ایشان «طیب دوار بطنه» بودند؛ پیامبر طیب جسم و روح مردم بودند(مشکلات اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی آنها را درمان می‌کردند) ایشان در میان مردم می‌رفتند. مسجد و امام جماعت تراز مسجد باید با تاسی به پیامبر اعظم(ص) به معضلات اجتماعی توجه نموده و در مرتفع شدن مشکلات مردم تلاش کنند.

با پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی(ره) بار دیگر مساجد منزلت خود را بعنوان سنگری استوار بازیافتند بنحوی که نیروهای فعال در مساجد بطور مستقیم در متن انقلاب ایفای نقش نموده و در مقاطع مؤثر دهه ۶۰ جلوه‌ای بی‌بدیل از مشارکت اجتماعی در مساجد را نمایان ساختند. این نهاد مقدس در جریان پیروزی انقلاب اسلامی توانست کارکردهای مهمی را فعال نماید؛ ۱) فراگیری نهاد مسجد برای آگاهی بخشی به مردم. ۲) پایگاهی برای سازمان‌دهی و هدایت گرایش‌های انقلابی (حمایت از خانواده‌های زندانیان در طول انقلاب، کمک‌های بلاعوض و معیشتی). ۳) مسجد به همان اندازه که در طرد رژیم طاغوت از سوی مردم نقش داشت، بر خود اندیشی، خودشناسی و بازیابی هویت اسلامی ملت مؤثر بود. ۴) مردم در نهاد مسجد هویت خویش را بازیافتند و به سنت‌های اصیل، آرمان‌های والا و ارزش‌های انسانی فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی گردن نهادند و برای تحقق آنها تلاش کردند. ۵) تأسیس پایگاه‌های بسیج ۲۰ میلیونی در مساجد جهت پشتیبانی از رزمندگان جبهه تحمیلی؛ ۶) مقابله با تهاجم فرهنگی: جهت تقابل با به تحلیل بردن قدرت معنوی، توان اندیشه ورزی و مزیت‌های ارزش انقلاب اسلامی. ۷) مسجد در تاریخ اسلام علاوه بر مرکزی عبادی، همواره به‌عنوان نهادی مردمی، سیاسی، تربیتی و فرهنگی به نیازهای همه‌جانبه مسلمانان توجه داشته و از حکومت و سیاست به دور نبوده است. ۸) کمک‌های معیشتی و طرح مواسات با محوریت مساجد. ۹) تأمین امنیت محله متناسب با اوضاع و وقایع کشور. ۱۰) کانون‌های تربیتی مساجد و نقش‌آفرینی مساجد در مسئله تربیت و آموزش.

در شهرهای اسلامی، مساجد جایگاه ویژه‌ای را بخود اختصاص داده‌اند؛ در کنار ایران تجربه جهان اسلام نیز مانند مالزی، مصر و ... نشان‌دهنده الگوی همگرایی نهادی در این زمینه است. لذا در تقابل با رویکرد واگرایی نهادی(نهادهای مدرن و سنتی) غالباً در علوم اجتماعی، که مسجد را در تقابل با شهر قلمداد می‌نمایند، در رویکرد همگرایی نهادی زوجیت فرهنگی مسجد و شهر موضوعیت می‌یابد؛ در این نگاه گرچه زندگی شهری محدودیت‌هایی برای نقش‌آفرینی فعال مسجد به شکل سنتی ایجاد نموده اما خدماتی که مسجد می‌تواند ارائه کند، نیز ارتقاء پیدا کرده است. به‌رحال دسترسی به مساجد در گذشته سخت‌تر بوده و گسترش و تجهیز آن مشکل‌تر، اما مدل زندگی شهری جدید بهره‌مندی فرهنگی - حتی اجتماعی از مسجد را تسهیل کرده است. لذا مسجد مهم‌ترین پایگاه مذهبی و اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلامی است که می‌تواند با تعامل و همکاری با سایر نهادهای دینی زمینه حل مسائل فرهنگی و اجتماعی را فراهم آورد.

در این شرایط رصد لحظه‌ای ظرفیتهای منابع انسانی و مادی، موقعیتهای مناسبتی به‌منظور طراحی نظام جامع مساجد در وسعت جغرافیای فرهنگی کشور و تدوین برنامه‌های مساجد کشور ضروری بنظر می‌رسد. در گام دوم تعیین ایده‌های راهبردی به مثابه راهکارهای مطمئنی که مسیر دستیابی به مسجد تراز را فراهم ساخته و امکان برنامه‌ریزی را فراهم می‌آورد، اهمیت می‌یابد. طراحی ایده و نظرات سودمند، کار ویژه اصلی نخبگان علمی حوزه‌های مختلفی می‌-

باشد که در سطوح مختلف راهبردی، عملیاتی و میدانی نمود یافته و از خلال طرح و تضارب آراء مختلف، راه‌های علمی و کاربردی متفاوتی را به دست خواهد داد که می‌تواند نقشه راه مجریان سیاسی این حوزه قرار بگیرد. تجربه مساجد فعال ایران و تهران در این زمینه دو رویکرد فرهنگی - تربیتی و اجتماعی - اقتصادی را نشان می‌دهد که با نقش آفرینی در مناطق و فضای شهری در عرصه‌های مختلف، الگویی از این همگرایی را نمایان ساخته اند؛ بررسی و تحلیل این تجارب برای رسیدن به راهبردی عملیاتی در جامعه و فرهنگ ایرانی (خصوصاً با مختصات شهری مانند تهران) از اهمیت بالایی برخوردار است. لذا اولاً اینکه مساجد فعال چه تجاربی در مقابله با آسیب‌های فرهنگی - اجتماعی دارند؟ ثانیاً از چه امکانی جهت این نقش آفرینی در این زمینه بهره برده اند؟ و ثالثاً مبتنی بر این تحلیل چه راهبردهایی را می‌توان به سیاستگذاران جهت کاهش آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی در شهر پیشنهاد داد؟

۲. ضرورت و اهمیت تحقیق

با پایان یافتن جنگ و حضور رزمندگان در مساجد و تغییر رویه در ساختار رسالتی برخی ارکان فعال، مساجد دچار مسائلی می‌شوند؛ مرکز رسیدگی به امور مساجد در سال ۶۸ تشکیل و مأمور ایجاد هم‌افزایی و رفع مشکلات می‌شود. در دهه هفتاد با ترویج رویکردهای لیبرالیستی، بواسطه تغییر در نظام مدیریت شهری، مراکز فرهنگی جدیدی همچون سرای محله و فرهنگسراها راه‌اندازی می‌شوند (رقیب جدیدی برای مسجد). از سویی برخی کارکردهای اقتصادی مسجد همچون خیریه و قرض‌الحسنه محدود شده و با ارائه مجوزهایی هیئات مذهبی از مساجد مستقل می‌شوند. در واقع دهه هشتاد دوران رهاشدگی است؛ البته همچنان تداوم نگاه لیبرالیستی در مدیریت شهری وجود دارد. توسعه سراهای محله بعنوان باشگاه فرهنگی و تفریحی اهالی محله به‌ویژه در کلانشهرها و توجه به فرهنگسراها و همچنان مساجد فاقد نهاد سیاستگذار بوده و بدون در نظر گرفتن مؤلفه‌های به‌روز برای رقابت، مسجد کارکرد نیایشی دارد. در دهه نود وضعیت جدیدی برای مساجد به دلیل شرایط پیچیده‌تر فرهنگی و اجتماعی، مناقشات سیاسی، توسعه ارتباطات مجازی و فراگیری استفاده از شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌ها، به وجود آمد.

وضعیت کنونی مساجد با توجه به ظرفیت بزرگ این نهاد دینی، فاصله بسیار زیادی تا وضعیت مطلوب دارد. زیرا نهادی که می‌تواند محور امور عبادی، اجتماعی، سیاسی، تربیتی و... یک جامعه باشد، به حداقل فعالیت‌ها اکتفا کرده است. آمارها نشان می‌دهد در تهران حدود ۲۰۰۰ مسجد وجود دارد. چنانکه اطلس شهری تهران روایت می‌کند «بیشترین دسترسی به مساجد در نواحی واقع در مرکز و مرکزی جنوب و شرق شهر تهران و بویژه مناطق ۴، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۷ و ۲۰ است؛ ولی در نواحی حاشیه‌ای شرقی، غربی و جنوب غربی دسترسی به مساجد چندان مناسب نیست»...

جالب اینجاست که در همین مناطق آسیب‌های اجتماعی - فرهنگی و خصوصاً شکاف سیاسی در نسبت با نظام مستقر تأمل برانگیز است. علیرغم تصویب احداث ۴۰۰ مسجد توسط شهرداری تهران به ازاء هر ۴۲۰۰ نفر، یک مسجد وجود دارد و در برخی مناطق به ازاء هر ۴۹۰۰۰ نفر یک مسجد یافت می‌شود. سرانه مسجد در تهران به ازاء هر نفر ۱۵ سانتی متر است در حالی که به صورت استاندارد باید ۷ متر باشد. یکی از علل مهم که افراد، گرفتار آسیب‌های اجتماعی (اعتیاد، طلاق و غیره) می‌شوند، فاصله گرفتن از ارزشها و هنجارها است. انسان براساس یک فطرت پاک خلق شده اما از مسیر اصلی خود دور می‌افتد. مسجد مهم‌ترین پایگاه مذهبی و اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلامی است که می‌تواند با تعامل و همکاری با سایر نهادهای دینی زمینه بازگشت به خویشتن را فراهم آورد.

هر جامعه‌ای متناسب با شرایط فرهنگی خود با انحرافات و مشکلات روبروست که می‌تواند روی فرآیند ترقی آن جامعه اثرات مخربی داشته باشد. لذا آسیب‌های اجتماعی در جامعه بشری مورد توجه اندیشمندان بوده است. همزمان با

گسترش انقلاب صنعتی و گسترش دامنه نیازمندی‌ها، انحرافات نیز مانند فساد، عصیان، تبه‌کاری، سرگردانی، دزدی و انحرافهای جنسی و دیگر آسیبها افزایش یافته است؛ آسیب‌های اجتماعی در هر جامعه‌ای یکی از عمده‌ترین عوامل تهدیدکننده نظم اجتماعی تلقی می‌شود، لذا مواجهه علمی و مقابله عملی با آنها اهمیت بالایی دارد؛ گواينکه بنیان نظم اجتماعی به هم‌نوايي اعضا با ارزشها و هنجارهای آن متکی است بنابراین اگر اعضای جامعه از هنجارهای اجتماعی تخطی کنند، جامعه نمی‌تواند، به آسانی کارکردهای خود را انجام دهد، بنابراین دچار ناسازماني و بی‌نظمی خواهد شد. در این وضع، مکانیسم‌های کنترل اجتماعی (رسمی و غیر رسمی) وارد عمل می‌شوند تا افراد ناهم‌نوا را به هم‌نوايي با هنجارها و ارزشهای جامعه وادار نماید.

اگر این مکانیسمها، مؤثر نیفتد و افراد همچنان به تخطی از هنجارها ادامه دهند، چه بسا شیرازه نظام اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی جامعه با خطر جدی مواجه شود. آسیب‌شناسی فرهنگی - اجتماعی به تحلیل انواع مسائلی می‌پردازد که در سطح جامعه و فرهنگ مطرح است و علل تفاوت آنها را از جنبه‌های گوناگون مورد ارزیابی قرار دهد. پیشگیری از این آسیبها، در هر جامعه‌ای موکول به شناخت علمی ویژگی‌ها و قانونمندی‌های حاکم بر تحول آسیبها در آن جامعه و فرهنگ در فرایند برنامه‌ریزی‌های اجتماعی می‌باشد. این مسیر سبب می‌شود تا اقدامات به موقع و تصمیمگیری‌های صحیح، قبل از وقوع هرگونه بحران، اتخاذ و امنیت اجتماعی تا حد امکان حفظ شود.

از این حیث آسیب‌شناسی فرهنگی - اجتماعی، مطالعه خاستگاه اختلالات، بی‌نظمی‌ها و نابسامانی‌های اجتماعی است - اگر در جامعه هنجارها مراعات نشوند کجروی شکل می‌گیرد. بنابراین در این مطالعات، قوانین و علل ناهنجاریها، آسیبها و بیماریهای اجتماعی از قبیل اعتیاد، فقر، جرم، روسپیگری، طلاق، خودکشی، خشونت، بیکاری، کودکان خیابانی و غیره مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

اهداف این نوع مطالعات عبارتند از: (۱) شناخت آسیب‌های اجتماعی، علل و انگیزه‌های پیدایی آنها (بررسی بزهکاران - ویژگیهای جسمانی، روانی، فرهنگی و اجتماعی آنان. ۲) پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، به منظور به-سازی محیط زندگی جمعی و خانوادگی. ۳) درمان آسیب‌دیدگان اجتماعی با به‌کارگیری روشهای علمی و استفاده از شیوه‌های مناسب برای قطع ریشه‌ها و انگیزه‌های آنان. ۴) تداوم درمان برای پیشگیری و جلوگیری از بازگشت مجدد کژرفتاری و بررسی شیوه‌های بازپذیری اجتماعی - در گونه‌شناسی آسیب‌های اجتماعی از ملاک‌های متفاوتی می‌توان استفاده کرد؛ این ملاک‌ها، در هر جامعه‌ای حداقل به چهار خرده‌نظام فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی اختصاص دارند. در هر یک از این حوزه‌ها، کنشگران فردی و جمعی می‌توانند با رعایت اصول و قواعد عمل جمعی مورد قبول در آن حوزه‌ها، به چهار نوع سرمایه یا منبع ارزشمند - سرمایه فرهنگی یا دانش، سرمایه اجتماعی یا تعهد و منزلت، سرمایه سیاسی یا قدرت و سرمایه اقتصادی یا ثروت - مورد نیاز هر جامعه دست یابند.

عوامل اجتماعی مؤثر بر رفتار انحرافی و بزهکاری، گوناگون و متعدّدند از جمله وضعیت اقتصادی خانواده (فقر یا رفاه بیش از حد)، معاشرت با دوستان ناباب و ناصالح، بدون هدف گذراندن اوقات فراغت، بیکاری، نوع شغل و میزان درآمد، رضایت و عدم رضایت شغلی، تجرد و تأهل، تراکم جمعیت، مهاجرت، بی‌عدالتی اجتماعی، مواد مخدر و اعتیاد، وسایل ارتباط جمعی که همگی در ارتکاب جرم و پیدایش و توسعه مفاسد و کجرویها اثر قطعی دارند. البته پیچیدگی رفتار آدمی به گونه‌ای است که نمیتوان یک عامل را، عامل مسلط رفتار بهنجار تلقی کرد، بلکه عوامل متعدد و منظومه‌ای از علل و عوامل مشکل و ارتباط متقابل با یکدیگر منجر به پیدایش این قبیل آسیبها می‌شود.

^۱ در مطالعه انحرافات و کجروی‌های اجتماعی، (آسیب‌شناسی اجتماعی) به مطالعه و شناخت ریشه‌های اجتماعی بی‌نظمی‌ها، ناهنجاری‌ها و آسیب‌هایی مثل بیکاری، اعتیاد، فقر، طلاق و ... توجه نموده و همراه با علل و شیوه‌های پیشگیری و بهبود آنها مطالعه شرایط بیمارگونه و نابسامانی اجتماعی را در دستور کار قرار می‌دهد (برای مطالعه بیشتر نک: حسینی، ۱۳۹۱؛ گلپور، ۱۳۸۶؛ مدنی، ۱۳۹۱)

طبعاً وقتی آثار و عوارض آسیبها در جامعه نمایان می شود، مختص یک فرد نبوده و حتی عوارض آن، به یک جامعه نیز محدود نمیشود، گاه بر اساس فرهنگهای مختلف و استحکام ریشه‌های فرهنگی، این عوارض، عمیقتر شده و حتی سویه‌های هویتی را نیز درگیر می نماید؛ تداوم این آسیبها و ناهنجاریهای اجتماعی، اجتماع بشری را دستخوش پیامدهایی می کند که امکان زندگی سالم را در جامعه از بین خواهد برد.

در این میان منطبق بر الگوی همگرایی نهادی - همگرایی نهادهای سنتی و نهادهای مدرن - یکی از مهمترین راه - های پیشگیری و کنترل آسیبهای اجتماعی بشمار می رود. رسانه های سنتی (یا بنا به تعبیر دیگری ارتباطات سنتی) که در جامعه ایرانی معاصر با محوریت سه نهاد خانواده، مدرسه و مسجد نمودی متمایز دارد. (خانواده به عنوان پایدارترین و مهمترین نهاد اجتماعی، مدرسه به عنوان اصلی ترین نهاد آموزشی و مسجد به عنوان اصیل ترین نهاد تربیتی در جامعه اسلامی در تقویت شبکه ارتباطات اجتماعی و تعمیق هویت فرهنگی سهم بی بدیلی داشته و عامل بازدارنده مهمی در قبال آسیب ها بشمار می رود. تاجاییکه محققین از همکاری بین بخشی میان این سه نهاد در این راستا سخن گفته اند. در این راستا یکی از نیازهای ضروری کشور در حوزه فرهنگ، نهضت احیای مسجد در ایران و فعال سازی نقش اجتماعی این نهاد مقدس می باشد؛ برای دستیابی به این هدف باید لایه‌های توصیفی، و تبیین و تجویز مطابق با اهداف و توانمندی‌های این نهاد در جامعه مورد نظر قرار گیرد. فرآیند گفت‌وگو سازی یا جریان سازی برای احیاء جایگاه مسجد باید از طرق مختلف تخصصی - پژوهشی استمرار یابد تا مخاطبان این نهاد در سطوح مختلف اعم از سیاست‌گذاران، نخبگان علمی، دستگاه‌های تبلیغاتی و رسانه‌ای و عموم مردم به‌عنوان افراد حاضر در مساجد، بعنوان کنشگر فعال در این بستر اظهار شوند. اهمیت مرحله گفت‌وگو سازی زمانی مشخص می‌گردد که لزوم برنامه‌ریزی جامع و مانع مبتنی بر منابع و موانع با زمان‌بندی دقیق، درک شود. براین اساس شناخت الگوهای موفق و مؤثر که از مسجد در میانه کارکردهای سنتی و مدرن بهره‌مند می‌شوند، از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. در این راستا برپایه نمونه - گیری هدفمند هفت مسجد که طبق گزارشات مرکز امور رسیدگی به مساجد با رویکرد کاهش آسیبهای فرهنگی - اجتماعی در محلات تهران از رتبه بالاتری برخوردارند، مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۱) **مسجد امام حسین** علیه السلام از مساجد قدیمی تهران است که در حوالی مرکز شهر، در میدان شهدا واقع شده است. امام جماعت سابق این مسجد، حجه الاسلام لواسانی، از علمای انقلابی بودند؛ اما در چند سال پایانی عمر خود، به خاطر کهولت سن، از عهده امور مسجد بر نیامدند و مسجد از رونق افتاد. با رحلت ایشان و ورود امام جماعت جدید، حجت الاسلام نعمتی، که طلبه جوان و پویایی است، مسجد به تدریج به رونق سابق خود بازگشته و در عرصه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی، فعالیتهای خیلی خوبی را پیش گرفته و موجب استقبال زیاد مردم شده است.

مسجد امام حسین (ع) یک مسجد معمولی، مثل سایر مساجد است. قبل از این تغییر مهم، یعنی قبل از ورود حجت الاسلام نعمتی مسجدی که موقوفات و اموال زیادی داشت به‌خاطر بی‌توجهی، سهم ناچیزی از آن اموال، نصیبش می‌شد؛ اما با ورود امام جماعت جدید، مسجد رونق گرفت و روز به روز رشد و تعالی یافت بنحوی که در حال تبدیل شدن به یک مسجد تراز انقلاب اسلامی است. این اتفاق، نشان‌دهنده این است که نقش امام جماعت، چقدر می‌تواند در ارتقا یا تنزل یک مسجد پررنگ و کلیدی باشد.

این رسالت ویژه و مهم - امامت در نماز - نوعی رهبری و پیشوایی است که لازمه آن این است که امام جماعت در حد خود واجد کمال، خصال، روحیات و عملکردهای پسندیده‌ای باشد که همان کمالات در سطح بالاتری برای رهبری صالح جامعه اسلامی مطرح هست. لذا رکن مهم مسجد با محوریت امام جماعت، موضوعیت می یابد.

(۲) **مسجد هفتاد و دو تن** در میدان آزادی (مسجد) در محله شهرک آپادانا تهران و بزرگراه لشگری، رحمانی، نزدیک به تقاطع میدان آزادی واقع شده است. این مکان یکی از چهار مسجد در محله شهرک آپادانا تهران می‌باشد و از نظر موقعیت جغرافیایی در نزدیکی موزه علوم زمین و همچنین بازار گل و گیاه فکوری، ایستگاه اتوبوس ترمینال اتوبوس غرب، پایانه تاکسیرانی برون شهری آزادی و پارکینگ قرار گرفته است. ترکیب معماری ایرانی-اسلامی از جمله شاخصه های این مسجد بوده و در حین سکوت و آرامش باشکوه، ذوق سرشار زیبایی‌شناسی و الهام آسمانی نیز در این فضای روحانی و آسمانی به نمایش گذاشته شده است. قابلیت خدمات شبانه‌روزی برای مخاطبان از اقصی نقاط کشور، ۱۴ فرم قوسی شکل با اقتباس از معماری اسلامی، گنبدی با ارتفاع ۳۰ متر از سطح شبستان و تزیینات داخلی گنبد که بصورت رمزینه معرف نام ۷۲ تن از شهدای کربلا و هفتاد دو اسم از اسماء حسنی الهی است از ویژگی‌های این مسجد محسوب می‌شود. مسجد ۷۲ تن شامل دو شبستان و سالن اجتماعات ویژه ی آقایان و بانوان و دو طبقه فضای فرهنگی ست. دارا بودن دو سالن مجزای آقایان و بانوان با ظرفیت پذیرش بیش از ۱۲۰۰ نفر مهمان آماده برگزاری مراسم های مختلف می باشد.

با توجه به اینکه مسجد مهم‌ترین پایگاه مذهبی، اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلامی است، این امکان را دارد که با تعامل و همکاری سایر نهادها و سازمانها در حل مسائل و آسیب های اجتماعی ایفای نقش نماید. پس از سالها آزمون و خطای مسئولان در اجرای برنامه‌های مختلف برای کاهش آسیب‌های اجتماعی مانند اعتیاد، بزهکاری و طلاق، امروز آشکار شده که اگر مشارکت مردمی در این میانه نباشد، نه فقط خبری از کاهش آسیبها نیست، بلکه برنامه‌های پیشگیرانه هم اثرگذار نخواهد بود. در گذشته اگر کسی نیازمند بود یا مشکلی داشت، به مسجد به عنوان مکان تجمع افراد محل مراجعه می‌کرد تا آنها گره از کارش بگشایند، مسجد بویژه در ایام خاص مانند ماه رمضان به محرومان محلات، کمک‌رسانی و خدمت‌رسانی می‌کردند اما متأسفانه هم‌اکنون این جایگاه تضعیف شده است. این در حالی است که مطالعات نشان می‌دهد محلاتی که مساجدی پویا دارند و توانسته‌اند برنامه‌های آموزشی و تربیتی را پیش ببرند، شاهد کاهش میزان بزه و معضلات اجتماعی بوده‌اند. مسجد ۷۲ تن با این رویکرد گام در جهت کاهش آسیب‌های اجتماعی برداشته است.

(۳) **مسجد ثامن الائمه** علیه السلام یکی از مساجد شمال غرب تهران می‌باشد که در شهرک قدس (غرب) بلوار شهید دادمان قرار گرفته که جزء محله درختی محسوب می‌شود. این محله از شمال به بزرگراه نیایش، از جنوب به بلوار پونک باختری، از شرق به بلوار شهید پاک نژاد و از غرب به رودخانه فرحزاد محدود می‌شود. این محله از جمله محله‌هایی است که بعد از انقلاب شکل گرفته و جزء محلات تازه تأسیس تهران است که عمر آن به کمتر از ۳۰ سال می‌رسد. دوره سی‌ساله اخیر را می‌توان دوره توسعه سریع و گسترده ناحیه شمال غرب تهران نامید. در این راستا تحولات ناشی از انقلاب، جنگ و آثار آن، پیدایش گروه‌های جدید اجتماعی و درآمدی، آغاز تحولات در عرصه کالبدی و توسعه شبکه شهری، مطلوبیت سکونتی در اراضی شمال تهران را افزایش داد. از جمله عواملی که بی‌تأثیر بر توسعه محله نبوده است باید به عوامل زیر اشاره کرد: خوش آب و هوا بودن منطقه، شیب مناسب، چشم‌اندازهای مناسب به کوه و شهر، توسعه اقتصادی و رشد مهاجرت به شهر، برنامه‌ریزی توسعه شهری و محوریت توسعه به سمت شمال غرب و غرب، حضور مستقیم مردم و نهادها در امر تملک و توسعه شهری.

این مسجد قبلاً حسینیه آیت‌الله سعیدی بوده و در دهه ۷۰ صیغه مسجد توسط آیت‌الله مهدوی کنی (ره) خوانده شده و از آن به بعد به مسجد ثامن‌الائمه (ع) معروف می‌شود. البته باید به این نکته اشاره کرد که قبل از این هم، در همان حسینیه نیز کارکردهای مسجد مثل نماز جماعت و برگزاری مراسم مذهبی و... وجود داشته ولی در قالب مسجد نبوده است. این مسجد از زمان تأسیس جزء فعال‌ترین مساجد منطقه شهرک قدس بوده و تاکنون این وضعیت حفظ شده است. یکی از مهمترین ارکان این مسجد، امام جماعتش می‌باشد؛ شخصیت حوزوی - دانشگاهی و مردمی بودن، برخورد صمیمی با جوانان و اهالی محله، از مهمترین عوامل موفقیت و تأثیرگذاری مسجد در محله بوده است. مدیریت و امامت مسجد از اهمیت بالایی برخوردار است؛ این رسالت ویژه و مهم - امامت در نماز - نوعی رهبری و پیشوایی است که لازمه آن این است که امام جماعت در حد خود واجد کمال، خصال، روحیات و عملکردهای پسندیده‌ای باشد که همان کمالات در سطح بالاتری برای رهبری صالح جامعه اسلامی مطرح می‌باشد.

اگرچه مسجد ثامن‌الائمه (ع) برنامه‌ها و فعالیتهای مختلفی برای نمازگزاران و اهالی محله دارد ولی بخش قابل توجهی از این برنامه‌ها مختص قشر جوان و نوجوان محله است و مسجد سعی کرده با تمرکز بر این قشر، بتواند در سطح محله اثرگذار باشد. بر همین اساس حضور نوجوانان در این مسجد بسیار پررنگ می‌باشد؛ یکی از مهمترین برنامه‌های مستمر مسجد حلقه‌های صالحین است.

طرح حلقه‌های صالحین از فعالیتهای جهادی بسیج است که با هدف تعلیم و تربیت و آموزش جوانان و نوجوان در مساجد و مراکز مذهبی پیگیری و اجرا می‌شود. تقویت اعتقادات و معنویات و معرفت‌افزایی و ارتقای بصیرت، مبنای فعالیت حلقه‌های صالحین به‌شمار می‌آید. در یک دهه از فعالیت این گروه جهادی، شبکه تربیتی صالحین با راهنمایی‌های فکری و هدفمند علما، روحانیان و مربیان دلسوز هدایت شده و مقام معظم رهبری هم بر گسترش کمی و کیفی و فراگیر کردن این حرکت عظیم تربیتی تأکید داشته‌اند. تجلیل از چهره‌های موفق صالحین، تجلیل از شهدای مدافع حرم مربی صالحین، ترویج گفتمان صالحین میان علما، نخبگان و مسئولان استان‌ها از عمده فعالیت‌های این گروه جهادی است. براین مبنای مسجد ثامن‌الائمه (ع) نه تنها در فضای اجتماعی - اقتصادی در محله محوریت یافته است بلکه از جهت فرهنگی - تربیتی نیز در پیوند نهادی با بسیج قرار گرفته و الگوی مطلوبی از هم‌افزایی نهادی را نشان می‌دهد.

(۴) **مسجد باب الحوائج (ع)** با رویکرد تربیتی - اجتماعی در محله هفت‌چنار تهران و در خیابان کمیل، واقع شده است. از لحاظ موقعیت جغرافیایی این مکان در نزدیکی مراکزی مانند کالای برق جیحون و بوستان رضوان و مرکز معاینه فنی سیار جیحون و موزه حیات وحش - آثار طبیعی هفت‌چنار قرار گرفته است. در کانون فرهنگی مسجد باب الحوائج نزدیک به دو هزار نفر نوجوان عضو می‌باشند که گویای پتانسیل این مکان مقدس برای تبدیل شدن به پایگاهی امن و بری از آسیب‌های اجتماعی برای نوجوانان و جوانان است. این نهاد مقدس سال ۱۳۴۰ با اسکلت فلزی در یک طبقه احداث شد اما در حال حاضر علاوه بر ۱۸۰ متر مربع ملک وقفی و دو قطعه زمین تملکی نیز به مسجد اضافه شده است (چهار طبقه، شامل دو شبستان اصلی). از جمله نکات حایز اهمیت در این مسجد جایگاه قابل توجه آن در محله کمیل به ویژه در بین قشر جوان است بطوری که این مسجد تقریباً در تمامی روزهای هفته و ساعت‌های روز باز است؛ کلاس‌های آموزش، مراسم‌های هیأت مذهبی و فعالیتهای بسیج در این مسجد زنده و پر تحرک است.

فعالیت مسجد با رویکرد فرهنگی - تربیتی در سال ۱۳۷۴ وارد مرحله جدیدی می‌شود بنحوی که با تأسیس کانون علمی - فرهنگی محبان‌المهدی (عج) اولین طرح مسجد - مدرسه را در دهه ۷۰ شکل داده و با ارتباط

گیری با مدارس منطقه زمینه هم افزایی سه نهاد خانواده، مدرسه و مسجد را فراهم می آورند(طرح از مدرسه تا محراب شبیه طرح شهید بهنام محمدی). ابتدا این طرح با چند مدرسه آغاز می شود و با دعوت معلمین از دانش آموزان برای حضور در مسجد و برنامه های فرهنگی این ارتباط تثبیت می شود. طبق فرمایش رهبر انقلاب تحصیل، تهذیب و ورزش پیرامون انتظار از جوانان و نوجوانان، این مسجد نیز این مهم را در دستورکار خود قرار داده است.

مجموعه محبان المهدی (عج) با تاسیس هیئت محبان المهدی (عج) پس فرمایش مقام معظم رهبری در سال ۱۳۷۶ مبنی بر جهاد فرهنگی فعالیت خود را گسترش داده و در کنار هیئت به فعالیت خود ادامه داده است. با یک برنامه، استراتژی بلندمدت این کانون موفق به جذب و تربیت دانش آموزان نخبه فرهنگی و علمی در سطح مناطق غرب تهران شد؛ بگونه ای که با برگزاری اردوی مشهد مقدس از دانش آموزان، دانشجویان و اعضای هیئت طی یک فرآیند منسجم تربیتی و با ارائه خدمات مختلف آموزشی، پرورشی، تفریحی، اردویی، ورزشی و مهارت های زندگی در شکوفایی و استعداد های نوجوانان و جوانان گام برداشته است. از دستاورد های دیگر این مجموعه کسب عناوین مختلف علمی و پژوهشی، شرکت در المپیادهای علمی، کسب عناوین مختلف برتر در مسابقات فرهنگی، قرآنی و لیگ های ورزشی، کسب رتبه های برتر در کنکور مقاطع کارشناسی و تحصیلات تکمیلی، ایجاد صندوق خیریه، کمک های مومنانه در محلات، گسترش و مشارکت مردم در فعالیتهای اجتماعی در محلات تهران و تربیت نیروی انسانی متعهد و توانمند در عرصه های مختلف را می توان ذکر نمود.

(۵) **مسجد ولیعصر(عج)** در خیابان مدائن شمالی واقع در نارمک از مساجد فعال و پویا در تهران بشمار می رود که ابتدائاً محل برگزاری هیئت بوده است اما رفته رفته به همت فعالان فرهنگی و اهالی محل(حاج حسین خرمی، رستم آبادی و عبدالله زاده) در سال ۱۳۴۲ این مکان به مسجد مبدل گردید و بواسطه استقبال مردم رونق یافت. بعدها با کمک هیئت امنا، امام جماعت و بسیج در ابعاد مختلف فرهنگی و اقتصادی(کمک مؤمنانه به افراد محروم و مستمند منطقه) ایفای نقش نمود. بلحاظ تربیتی نیز این مسجد با جذب کودکان، نوجوانان - جوانان محله و استفاده از مربیان دلسوز بعنوان یک نهاد فعال فرهنگی شناخته شد. در این میان توجه به نقش امام جماعت مسجد که ارتباط ارگانیک با هیئت امنا و بسیج فعال این مسجد دارد، حائز اهمیت است. این رسالت ویژه و مهم - امامت در نماز - نوعی رهبری و پیشوایی است که لازمه آن این است که امام جماعت در حد خود واجد کمال، خصال، روحیات و عملکردهای پسندیده ای باشد که همان کمالات در سطح بالاتری برای رهبری صالح جامعه اسلامی نیز مطرح می باشد. امتیاز دیگر این مسجد ارتباط تنگاتنگ با طرح جهادی صالحین است. براین مبنا مسجد ولیعصر(عج) نه تنها در فضای اجتماعی - اقتصادی در محله محوریت یافته است بلکه از جهت فرهنگی - تربیتی نیز در پیوند نهادی با بسیج قرار گرفته و الگوی مطلوبی از هم افزایی نهادی را نشان می دهد.

(۶) **مسجد چهارده معصوم(ع)** واقع در محله امامزده حسن(ع) یافت آباد از مساجد فعال تهران بشمار می رود که با رویکرد خدمات اجتماعی(در سالهای اخیر کمک مؤمنانه) همه گروه های نیازمند محل را مورد نظر قرار داده و بسته های حمایتی را در مقاطع مختلف سال به دست آنها می رساند. همدلی و هم افزایی میان کارگزاران و نهادهای مختلف رمز موفقیت این مسجد است؛ گاهی این همدلی جلوه های ویژه ای را در فضای بیرون از مسجد نمایان می سازد که از جمله آنها دستگیری از اقشار مختلف جامعه است. اهالی مسجد چهارده معصوم (ع) از این منظر حائز اهمیت است، چه اینکه خدمت به نیازمندان اهل سنت را نیز در

دستورکار خود قرار داده است. مسجد چهارده معصوم(ع) در مقابله با ویروس کرونا با تلاش هیئت امناء و پایگاه های بسیج ضمن خریداری یک تانکر، و کمک نمازگزاران مسجد چهارده معصوم(ع) و ساکنان شهرک دانشگاه تهران جهت تامین مواد ضد عفونی مورد نیاز اقدام نمودند. خریداری پارچه و سایر اقلام لازم برای تولید ماسک و تحویل آن به هشت تن از خواهران بسیجی برای تولید ماسک در منازل از اقدامات فعالان مسجد بود(مشارکت اجتماعی). این موضوع علاوه بر سوبیه های اجتماعی، با توجه به تلائم دو نهاد مقدس مسجد و خانواده سوبیه تربیتی را نیز در خانه و خانواده فعال می نماید. مسجد ضمناً توسط قرارگاه امام رضایی ها در زمینه عیادت و دلجویی از بیماران و توزیع نمک متبرک میان آنها مشارکت می نماید. یکی از ویژگیهای ممتاز مسجد مذکور در خدمت رسانی به نیازمندان بوده است که طبق توصیه مقام معظم رهبری درباره کمک مومنانه و اجرای رزمایش مواسات و همدلی، این کارکرد مسجدی ها به یک نهضت تبدیل شده است. بنحوی که پیش از شیوع ویروس کرونا ۸۰ خانواده تحت پوشش خیریه مسجد چهارده معصوم (ع) بودند که در دوره شیوع این ویروس در پنج نوبت بسته های ارزاق و بهداشتی و هشت مورد گوشت و مرغ میان آنان توزیع شد؛ حدود ۳۰ راس گوسفند با کمک بسیجیان، هیئت امناء و خیران ذبح و میان خانواده های نیازمند توزیع شد. از سوی دیگر در دوره بیماری بیش از چهار هزار پرس غذای گرم میان ساکنان نیازمند شهرک دانشگاه و شهروندان مناطق نظرآباد، استاد معین، دستغیب و هاشمی توزیع گردید. یکی از اقدامات اهالی مسجد چهارده معصوم (ع) همکاری با گروه جهادی «پدر مهربان بقیع» واقع در شهرستان پاکدشت بود که از طریق همکاری با این گروه میان نیازمندان ساکن در پاکدشت توزیع شد. اما در میان همه این فعالیتها، مهمترین اقدام مسجد چهارده معصوم (ع) در خدمت رسانی به نیازمندان، شناسایی ۱۰ خانواده نیازمند از اهل سنت است که به صورت مستمر به آنها کمک می شود. در چند مورد نیز به همت بسیجیان پایگاه چهارده معصوم (ع) یخچال، گاز و فرش بین این نیازمندان توزیع شد. تامین هزینه های دارویی و درمانی نیز کار دیگر فعالیتهای این مسجد برای خانواده های اهل سنت است؛ بعلاوه از جهت تربیتی نیز با رویکردی قرآنی، از ظرفیت های موجود مسجد استفاده می شود، هر ماه یک کرسی تلاوت قرآن با حضور قاریان ممتاز ملی و بین المللی در این مسجد برگزار می شود که به پرمخاطب ترین برنامه مسجد در میان ساکنان شهرک دانشگاه تهران تبدیل شده است. تربیت حافظ همسو با فرمایش مقام معظم رهبری درباره تربیت ۱۰ میلیون حافظ قرآن جزو دغدغه های این مسجد می باشد که به همت بسیجیان و با برگزاری دوره های تخصصی، تاکنون بیش از ۳۰ حافظ کل یا چند جزء از قرآن را تربیت نموده اند. از جهت فرهنگی نیز مسجد چهارده معصوم(ع) فعالیت های ارزشمندی را انجام داده است؛ نام گذاری روزهای هفته در کانال این مسجد در شبکه های اجتماعی؛ مثلاً روز پنجشنبه که روز شهدا است یکی از شهدای شهرک یا شهدای مشهور کشور معرفی می شود یا در روزهای دوشنبه که روز معرفی کتاب است یک کتاب مفید به نمازگزاران مسجد معرفی می شود.

(۷) **مسجد حاج حسن صنیع الدیوان** در بین مساجد تهران، بواسطه پیشینه تاریخی و رویکرد اجتماعی فعال حائز اهمیت است. این مسجد در دوره قاجار بنا شده و به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است(محلّی که مسجد در آن ساخته شده است، منزل مسکونی حاج حسن صنیع الدیوان بوده و آن را وقف مسجد نموده است. استاد حاج حسن صنیع الدیوان این مسجد را با کمک استاد حسین لرزاده، ساخته است) تولید این مسجد در زمان زندگی حاج حسن صنیع الدیوان به پسرش واگذار می شود و او نیز به موقوفات حاج حسن می افزاید(موقوفاتی در شهر ری، که متاسفانه تبدیل به پارک شده است). در مسجد نیز بعدها به

لحاظ ظاهری تغییرات غیراصولی ایجاد می شود که با هویت او در تعارض بوده بنحوی که هویت تاریخی مسجد حاشیه رانی می شود. البته امروز به همت اهالی محل و کمی تا قسمتی میراث فرهنگی معماری اصیل ایرانی در مسجد بازیابی شده است. فارغ از وجوه زیبایی شناختی (معماری - تاریخی) این مسجد یکی از مساجد محوری است که بعنوان پایگاهی برای بر آوردن نیازهای فرهنگی - مذهبی و بالتبع حضور اقشار مختلف مردم شناخته شده است بعلاوه با رویکردی اجتماعی پناهگاهی برای حل مسائل و مشکلات اقتصادی مردم بشمار می آید. این مسجد قریب به شش سال است که اقدام به راه اندازی «مدرسه مسجد محور» نموده و از این طریق توانسته دانش آموزان را جذب مسجد کند. در مدرسه مسجد محور که تحت پوشش مسجد فعالیت می کند، در کنار آموزش علمی و تحصیلی، برنامه های فرهنگی، ورزشی و مذهبی نیز برای دانش آموزان در نظر گرفته شده که با برنامه های متنوعی که برای آنها تدارک دیده شده، ۱۰۰ دانش آموز جذب این مدرسه شده اند. (برگزاری اردوهای زیارتی و تفریحی و هیئت هفتگی، برنامه های ورزشی بخشی از برنامه های این مسجد برای نوجوانان و دانش آموزان است). اکثر فعالیت های مسجد توسط دانش آموزان تدارک دیده می شود و میزبانی از شرکت کنندگان بر عهده آنها است که مسئولیت پذیری و مشارکت اجتماعی را در نوجوانان افزایش می دهد.

کمک رسانی به اقشار محروم به همت خیریه این مسجد بخش دیگری از فعالیت های مسجد حاج حسن صنیع الدیوان است (بیش از ۱۲۰ خانوار تحت پوشش این مسجد است - کمک مؤمنانه). چه اینکه بر این اساس وظیفه ذاتی مسجد تنها اقامه نماز نیست بلکه رسیدگی به مشکلات مردم محله به عنوان پناهگاه مردم می باشد که این جهتگیری مغفول واقع شده است.

تحلیل و بررسی دو سویه فرهنگی - اجتماعی بازدارنده در برابر آسیبها و انحرافات در مساجد فوق از اهمیت بالایی برخوردار است (بررسی تجربیات، منابع - موانع و چالش ها و البته راهبردها - راهکارها جهت کاهش آسیب های فرهنگی - اجتماعی محله). چه اینکه بواقع فرآیند جریان سازی برای احیاء جایگاه مسجد باید از طرق مختلف تخصصی استمرار یابد تا مخاطبان این نهاد در سطوح مختلف اعم از سیاست گذاران، نخبگان علمی، دستگاه های تبلیغاتی و رسانه ای و عموم مردم به عنوان افراد حاضر در مساجد، بعنوان کنشگر فعال در این بستر اظهار شده و زمینه برای برنامه ریزی شهری مبتنی بر تجربیات موفق در شهر فراهم گردد. (خصوصاً در شرائطی که حاکمیت نسبت به آسیبهای فرهنگی - اجتماعی دغدغه داشته و برای حل این مسائل، عزم همه جانبه از سوی مردم و دولت را طلب می کند)

۳. پیشینه طرح

در مورد مسجد تحقیقات زیادی صورت گرفته است که عمدتاً این پژوهشها به موضوعاتی نظیر معماری، یا مسجد در نگاه آیات و روایات، زیبایی شناختی مسجد، تا جذب جوانان و نوجوانان، کارکردهای اجتماعی و فرهنگی مسجد، تاریخ بناهای مساجد پرداخته شده است اما با وجود تعدد پژوهشها، مع الوصف تحقیقات عمیق و راهبردی پیرامون مساجد تهران کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در حالیکه ترویج و تبلیغ مساجد موفق، نه تنها در گفتمان سازی بلکه در شناسایی نقاط قوت (به منظور تکثیر و تعمیق) در سیاستگذاری مطلوب جمهوری اسلامی ایران حائز اهمیت است. در ذیل به برخی از پژوهشهای مرتبط اشاره خواهد شد.

حوزه مسجد پژوهی	محقق / سال تحقیق	عنوان تحقیق
۱ سرمایه انسانی	مجتبی غفاری (۱۴۰۱)	ساخت پرسشنامه اولیه موقفیت امام جماعت براساس منابع اسلامی
۲ مدیریت مسجد	ناصر باهنر (۱۳۹۳)	سیاست گذاری فرهنگی مطلوب مسجد در جمهوری اسلامی ایران
۳ سازه و معماری	مظفر عباس زاده (۱۴۰۰)	بررسی ساختار معماری و دوره بندی تاریخی کالبدی مسجد جامع ارومیه
۴ کارکرد عبادی	محمد جواد عباس زاده (۱۳۹۹)	ارزیابی عوامل محیطی موثر بر ایجاد حس فضای قدسی در مساجد (مطالعه‌های موردی: مسجد بازار تهران، مسجد دانشگاه تهران، مسجد الجواد تهران)
۵ کارکرد تربیتی/نوجوان	سید حسین حرّ (۱۳۹۴)	نقش مسجد در تکوین و رشد فرهنگ و تمدن اسلامی
۶ کارکرد تربیتی / کودک	علیرضا شریف فرد (۱۳۹۸)	الگوی همکاری بین بخشی (مورد مطالعه: همکاری مسجد با مدرسه و خانواده)
۷ کارکرد اقتصادی	حسینی قمی (۱۳۹۵)	پیوند بازار مسجد: انسجام اجتماعی در بازار تهران
۸ کارکرد سیاسی	هادی ابراهیمی (۱۴۰۰)	مسجد به مثابه حوزه عمومی و تاثیر بر شکل‌گیری انقلاب اسلامی
۹ کارکرد اجتماعی	عماد افروغ (۱۳۹۷)	تعامل فرهنگی مسجد و جامعه از منظر آموزه‌های دینی
۱۰ کارکرد خانوادگی	علی سلطان محمدی (۱۳۹۴)	بررسی موانع جذب نوجوانان به مسجد بر اساس طرح شهید بهنام محمدی
۱۱ کارکرد فرهنگی	سجاد آئینی (۱۴۰۰)	طراحی مبتنی بر روایت به عنوان روشی تاریخی (نمونه موردی: مسجد جامع فهرج)
۱۲ کارکرد هنری و رسانه‌ای	جواد محسن زاده (۱۳۹۶)	مساجد و ضرورت اهتمام به پایگاه‌های وسایل ارتباط جمعی نوین

۴. هدف تحقیق

هدف از انجام این پژوهش را می‌توان در پنج سطح مورد نظر قرار داد: اولاً گفتمان سازی در راستای احیاء نقش و جایگاه مسجد در زندگی اجتماعی / نظم اجتماعی (فرهنگ سازی و ترویج پیرامون مسجد) ثانیاً توصیف وضعیت مساجد الگو در تهران به لحاظ اجتماعی ثالثاً شناخت مسائل اساسی و کاربردی مسجد در زیست شهری تهران رابعاً برنامه ریزی و دستیابی به راهکارهای عملیاتی جهت نقش آفرینی فعال مساجد در مشارکت اجتماعی خامساً تدوین الگوی مطلوب مسجد تراز در سطح مشارکت اجتماعی و مقابله با آسیب‌های فرهنگی - اجتماعی.

۵. سوالات طرح

* سؤال اصلی: نقش و جایگاه مسجد در کاهش آسیب‌های فرهنگی - اجتماعی شهر تهران چگونه است؟

* سوالات فرعی: (معطوف به مساجد فعال تهران)

۱) مسجد چه کارکردهایی دارد و چه کارکردهای فرهنگی - اجتماعی می‌تواند در شهر داشته باشد؟

۲) نسبت نهادهای سنتی (خانواده، مدرسه و مسجد) و نهادهای مدرن شهری چگونه است؟

- ۳) چه عواملی در ساخت فرهنگی - اجتماعی مساجد موفق در شهر تهران اثرگذار است؟
- ۴) فرآیند انتقال فرهنگی و کنشگری فرهنگ ساز در مساجد موفق تهران چگونه است؟
- ۵) نقش و جایگاه مساجد موفق به لحاظ اجتماعی در محلات تهران چگونه است؟
- ۶) گردش مالی در مساجد موفق چگونه بوده و چه نسبتی با حمایت‌های مردمی - دولتی دارد؟
- ۷) راهبردهای مقابله با آسیب‌های فرهنگی - اجتماعی با توجه به جایگاه مسجد چیست؟

۶. روش تحقیق

این پژوهش مبتنی بر رویکرد کیفی انجام خواهد شد که بسیار متنوع و پیچیده هستند. روش‌ها و شیوه‌های متعددی برای تحلیل داده‌های کیفی بیان شده است؛ از جمله شیوه‌های عمده تحلیل داده‌های کیفی تحلیل تماتیک (تحلیل مضمون)، نظریه زمینه‌ای، تحلیل روایت، تحلیل محتوای کیفی، تحلیل نشانه‌شناختی، تحلیل گفتمان انتقادی است.^۱

در این تحقیق دو فاز مطالعاتی مورد توجه خواهد بود؛ فاز اول (روش مردم‌نگاری به منظور شناسایی ظرفیتهای و قابلیت‌های مسجد در مقابله با آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی با توجه به فعالیت‌های مساجد موفق تهران) و فاز دوم (روش تحلیل مضمون به منظور دستیابی به گزارش راهبردی)

فاز اول: مردم‌نگاری یک توصیف عمیق و همه‌جانبه از جامعه مورد تحقیق است یعنی نوعی نزدیکی و وارد شدن به موضوع و حتی یکی شدن با آن؛ به همین دلیل جامعه کوچک انتخاب می‌شود. مردم‌نگاری مطالعه مردم در یک موقعیت طبیعی، فرصتی را برای محققان فراهم می‌آورد تا مطالعه‌های با جزئیات از گروهی از مردم را در حالیکه در فرهنگ گروه غوطه‌ور هستند را اجرا نماید (بریکس، ۲۰۰۶، ص ۸۵۳). مردم‌نگاری شامل مشاهده، ثبت و ضبط روابط اجتماعی، مکان‌ها و فرهنگ‌ها می‌باشد؛ مطالعه دقیق تظاهرات مادی و غیر مادی فعالیت‌های انسانی در جوامع محدود، البته اصطلاح دقیق در مردم‌نگاری باعث شده است که مردم‌نگاری و مردم‌شناسی اشتباه شود. مردم‌نگاری معمولاً به طرح فرضیه و نظریه نمی‌پردازد زیرا مردم‌نگاری به منزله گزارش‌های توصیفی برای بدست آوردن اطلاعات است (روح الامینی، ۱۳۷۷، ص ۷۷). در پژوهش حاضر با نمونه‌گیری هدفمند مساجد شاخص مبتنی بر اطلاعات و آمار مربوط به امور مساجد و سازمان تبلیغات اسلامی مورد بررسی قرار خواهد گرفت؛ طبعاً خروجی این تحقیق علاوه‌بر نگاه ترویجی، دستیابی به راهبردهایی مبتنی بر الگوی مساجد موفق خواهد بود.

فاز دوم: در این فاز از دو روش اسنادی و مصاحبه نیمه ساخت‌یافته (با نخبگان، فعالان، سیاستگذاران و مسئولان مرتبط با مسجد) برای گردآوری داده و از روش تحلیل مضمون برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده خواهد شد. مصاحبه‌ها تا زمانی که داده‌های جدید، مضمون جدیدی شکل ندهند و پژوهشگر به کفایت و اشباع نظری نرسد، ادامه پیدا خواهد کرد.

مصاحبه‌شوندگان در سه گروه فعالان (۳۸ نهاد مرتبط با سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و عملیات پیرامون مسجد)، بسیج مسجد (پایگاه‌ها)، هیئت امناء، مردم محل (کنشگران دارای تجربه)، ائمه جماعت هستند. اما از حیث تحلیل داده‌ها، روش تحلیل مضمون استفاده خواهد شد: روشی برای شناخت، تحلیل و دستیابی به الگو در داده‌های کیفی؛ روش تحلیل مضمون شامل سه مرحله تجزیه و توصیف متن (کدگذاری توصیفی^۲)، تشریح و تفسیر متن (کدگذاری

^۱ محمدپور، ۱۳۹۱: ۶۱-۶۲

تفسیری^۱) و ادغام و یکپارچه کردن متن (یکپارچه سازی از طریق مضامین فراگیر^۲) می باشد. نیازمندی به مضامین و تشکیل شبکه ای آنها و نیز همسو بودن نوع مصاحبه نیمه ساخت یافته با این روش، امکان بهره برداری از این روش را بیشتر نمایان می کند.

۷. برخی منابع و مواخذ مورد تحقیق

- افروغ، عماد (۱۳۸۰)، «تاملی بر نقش نهادهای مردمی در همبستگی اجتماعی»، در نعمت الله موسی پور و محسن فردرو، جامعه و فرهنگ (مجموعه مقالات)، تهران: آرون.
- باهنر، ناصر (۱۳۸۳)، «ارتباطات در جامعه اسلامی متکثر فرهنگی»، مجله دین و ارتباطات، شماره ۲۱.
- حیدری، حسین؛ روحانی، جواد؛ و ایزدی، فائزه. (۱۳۹۲). دگرگونی یا ایستایی پارادایم‌های جامعه‌شناسی دین. مجله ماه دین، (۱۹)، صص ۸۷-۹۵.
- دوپویی، گزایه (۱۳۷۳)، فرهنگ و توسعه: از پذیرش تا ارزیابی، مترجم فاطمه فراهانی و همکاران، تهران: توسعه.
- سپهر، محمدعلی (۱۳۸۷)، «چیستی وحدت اجتماعی و اهداف آن»، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، شماره ۶۹.
- شجاعی‌زند، علیرضا. (۱۳۸۰). دین، جامعه و عرفی‌شدن. تهران: نشر مرکز.
- شریک، نورالدین (۱۳۸۴)، بررسی مفهوم امر به معروف و نهی از منکر، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (۷)، دانشکده الهیات.
- عزیزی، عباس. (۱۳۷۶). فضایل و آثار مسجد در آینه قران و حدیث. قم: نشر نبوغ.
- غفاری، علیرضا (۱۳۹۲)، مدیریت شهری و مشارکت های اجتماعی، تهران: انتشارات تیسرا.
- فاضلی نعمت‌الله. (۱۳۸۷). مدرن یا امروزی‌شدن فرهنگ ایران. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- فاضلی، نعمت الله (۱۳۹۲)، پشت دریاها شهری است: فرآیندها، روش‌ها و کاربردهای مردم‌نگاری شهری، تهران: تیسرا.
- فلسون، مارکوس و کلارک، رونالد. وی. (۱۳۸۷). فرصت و بزهکاری، نگرشی کاربردی برای پیشگیری از بزهکاری، ترجمه: محسن کلاتتری و سمیه قزلباش، زنجان: نشر دانش.
- قربان‌زاده سوار، زهرا. (۱۳۹۲). مسجد، راه‌های بسط کاربری و ارتقای جایگاه. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- کوثری، مسعود و سید محمود نجاتی حسینی (۱۳۹۰)، محله و توسعه فرهنگی (مطالعه موردی ۶ محله تهران)، تهران: مؤسسه نشر شهر.
- گله، مرتضی. (۱۳۹۷). دین، مسجد و قانونگذاری (در مصاحبه با: احمد عابدی). تهران: مرکز تحقیقات اسلامی مجلس.
- ماجدی، حمید و منصور رضایی، مجید و منصور، الهام (۱۳۹۳)، «تأویل کارکرد شناختی فضاهای عمومی محله‌ای از منظر هویت نمونه موردی: محله نازی آباد و مهران تهران»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره هفتم، شماره ۴.
- محرمی، غلامحسین. (۱۳۷۹). نقش مسجد در جامعه اسلامی. قم: نشر یمین.

¹-Interpretive Coding

²-Overarching Coding

- مشونیس، ج. (۱۳۹۵). مسائل اجتماعی، ترجمه: هوشنگ نایی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- معتمدی، ه. (۱۳۸۶). «اولویت‌بندی آسیب‌ها و مسائل اجتماعی در ایران»، فصلنامه رفاه اجتماعی، ش ۲۴، ص ۳۲۷-۳۴۷.
- موسوی‌الخمینی، روح‌الله. (۱۳۶۲). صحیفه نور (ج ۱۸). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ره.
- نوبهار، رحیم. (۱۳۷۳). سیمای مسجد (ج ۲). قم: نشر کوثر.
- وبستر و مراتو (۱۳۹۵). کاربرد پژوهش روایت به‌مثابه روش تحقیق کیفی، ترجمه: احسان آقابابایی و داوود زهرانی، اصفهان: جهاد دانشگاهی.
- الویری، محسن (۱۳۸۷)، «مسجد: الگوی جامعه دینی، هویت بخش محله (رویکردی تاریخی)»، در دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، مجموعه مقالات اولین همایش توسعه محله‌ای، جلد (۱) مساجد و محلات، تهران: طرح نو.
- الویری، محسن، مسجد (۱۳۸۶)، «ارتباطات و توسعه پایدار»، نامه صادق، شماره ۳۱.
- یونسکو (۱۳۷۹)، راهبردهای علمی توسعه فرهنگی، ترجمه محمد فاضلی، انتشارات تبیان.

- Atlas, R. (1999) Environmental Design that Prevents Crime, the construction specifier, Atlas Safety & Security Design. Santamonica.
- Bennett, T. (1995) "Identifying, Explaining and Targeting Burglary Hot Spots", European Journal on Criminal Policy and Research, Vol. 3, p. 113-123.
- Bottoms, A.E. and Wiles, P. (1997). Environmental criminology. In The Oxford Handbook of Criminology, (Eds) Maguire, R Moran and R Reiner. Clarendon Press, Oxford.
- Chi pun chung, Edward. (2005) Use of GIS in campus crime analysis: A case study of the university of Hong Kong. For the degree of master of geographic information systems at the University of Hong Kong.
- Cozens, P.M. (2008) "New Urbanism, Crime and the Suburbs: A Review of the Evidence", Urban Policy and Research, Vol. 26, No. 4, p. 429-444.
- Friedman, J (1993), "Toward a Non-Euclidian Model of Planning" , Journal of the American Planning Association, 59:4.
- Henderson, Paul; Vercseg, Ilona (2010), COMMUNITY DEVELOPMENT AND CIVIL SOCIETY, The Policy Press.
- Hernandez, Bernardo, Hidalgo, M. Carmen, Salazar-Laplace, M. Esther, Hess, Stephany (2007), "Place attachment and place identity in natives and non-natives", Journal of Environmental Psychology, 27.
- Hopkins, M. (2004) "Targeting Hot Spots of Alcohol Related Town Centre Violence: a Nottingham Shire Case Study", Security Journal, Vol.7, p. 53-66.
- kay, Alan (2000), "Art and community development: the role the arts have in regenerating communities", Community Development Journal, 35,4.

- Mc Camley, Phil. (2001) Crime design and urban planning: from theory to practice, first published in the royal Australian planning institute magazine, new planner.
- McCollister, K.E. French, M.T. Fang, H. (2010) The cost of crime to society: New crime-specific estimates for policy and program evaluation Drug and Alcohol Dependence 108.
- Newman, O. (1973) Defensible Space: Crime Prevention through Urban Design. New York: Macmillan.
- Zokin, SsHaron (1995), The culture of cities, Blackwell.

۸. زمان بندی مراحل اجرایی تحقیق (نمودار گانت - زمان بندی پژوهش به ماه)

زمان بندی (ماه)										رویش	خروجی شرح خدمات	زمان مورد نیاز	
۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	مراحل پژوهش				
										مطالعات مروری	پیشینه پژوهی	مرور ادبیات (مطالعه کتابخانه ای)	۱
										نمونه گیری هدفمند	شناسایی نمونه	شناسایی افراد فعال، خلاق و سیاستگذاران در حوزه مسجد(ائمه جماعات، هیئت امناء، پایگاه ها و نهادهای موثر در امور مساجد)	۲
										مصاحبه نیمه ساخت یافته	داده های اولیه (جستار، گفتار یا مجموعه مقالات)	گردآوری داده ها	۳
										تحلیل مضمون	صورت بندی مضمونی داده ها	تحلیل داده ها	۴
										مردم نگاری	خروجی مستقل در (گزارش تفصیلی از مساجد موفق)	مردم نگاری ۷ مسجد موفق	۵

										گزارش راهبردی	جمع بندی نهایی	۶
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	---------------	----------------	---

